

این یادداشت کوتاهی است به مناسبت پنجاهمین سال انتشار کتاب «امیرکبیر و ایران»، نوشته دکتر فریدون آدمیت. نسل جوان ما شاید کمتر آگاهی داشته باشد که از نشر این اثر دقیقاً نیم قرن می‌گذرد. چنانکه برخی محققان نیز متذکر شده‌اند پیش از نگارش این تصنیف جاودانه، آنچه درباره کارنامه سیاسی میرزا تقی‌خان امیرکبیر می‌دانستیم سخت ناچیز بود، بلکه در حد یک مقاله یا چیزی از این قبیل.

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی

زندگی سیاسی امیرکبیر موضوع پایان‌نامه درجه لیسانس فریدون آدمیت بود. او در خرداد ماه ۱۳۲۱ از دانشکده حقوق و علوم سیاسی، دانشگاه تهران فارغ‌التحصیل شد. استاد راهنمای او دکتر خانابای بیانی بود که فریدون آدمیت نسبت به او احترام دارد. آن پایان‌نامه تحصیلی که در بیست و یک سالگی نوشته شد. پایه تحقیق کتاب «امیرکبیر و ایران» است که دو سال بعد انتشار یافت.

اولین چاپ «امیرکبیر و ایران» با مقدمه مفصل زنده‌یاد محمود محمود منتشر شد که دکتر آدمیت همیشه از او به عنوان استاد بزرگوار یاد می‌کند و چنین می‌نویسد: «از مرحوم محمود محمود بود که تاریخ روابط سیاسی ایران در قرن نوزدهم را آموختم؛ او در کار تحقیق همیشه مشوق من بود، کتابخانه شخصی او همیشه به روی من و در واقع به روی هرکس که اهل خواندن و نوشتن بود باز بوده. در مقدمه همان کتاب و همچنین در اثر دیگری که چندسال بعد درباره جزایر بحرین نوشت، همواره از استادش قدردانی کرده است.

جلد اول و دوم «امیرکبیر و ایران» در ۱۳۲۳ منتشر گردید. (نویسنده در آن زمان بیست و سه ساله و عضو وزارت امور خارجه بود). پایه این تحقیق بر اسناد رسمی وزارت امور خارجه ایران، مجموعه نامه‌های خصوصی امیرکبیر موجود در کتابخانه مجلس شورای ملی، کتابها و سفرنامه‌ها (اغلب آنها خطی)، آثار مؤلفان خارجی (انگلیسی و آلمانی که به ایران آمده بودند)، و سایر مدارک موجود در کتابخانه‌های عمومی و خصوصی استوار بود. تا پیش از انتشار آن نه از کیفیت اسناد بایگانی وزارت خارجه خودمان بهیچ وجه آگاهی داشتیم، نه از مجموعه کاغذهای خصوصی میرزاتقی خان، و نه از مدارک اصیل دیگر که اینجا و آنجا پراکنده بودند. حتی دو تصویر اصیلی که از چهره امیر در زمان حیاتش کشیده بودند، ناشناخته بود. فهرست کامل و دقیق همه آن مدارک با شرح و توضیح آنها ضمن منابع «امیرکبیر و ایران» آمده است.

«امیرکبیر و ایران» در طی چاپهای متعدد بعدی آن از سوی نویسنده بازنگری و افزوده‌هایی یافته است که در اینجا به صورت فهرست به اهم آنها اشاره می‌کنیم.

پس از انتشار چاپ اول آن در سه جلد (۲۴-۱۳۲۳)، در سال ۱۳۳۴ در یک مجلد انتشار یافت که اطلاعات مبسوط تازه‌ای از اسناد سیاسی خارجی بر آن افزوده گردید. در چاپ سوم مدارک منتشر نشده دیگری از آرشیوهای خارجی و کتابخانه‌های عمومی و خصوصی بر آن اضافه شد. در چاپ چهارم آن از مجموعه‌ای شامل بیش از دویست نامه خصوصی امیرکبیر به ناصرالدین شاه، (که امیدواریم یکجا انتشار یابد) بعلاوه صورت مذاکرات کنفرانس ارزنة‌الروم، (که متن کامل آن بدست ما رسیده) و برخی نامه‌های تاریخی دیگر، و رساله‌ای در نقشه اصلاحات که ضمن آن تقریرات امیر در «خیال کنسلیطوسیون» آمده، بهره‌برداری شده است. دکتر آدمیت در چاپ چهارم در بعضی از فصول تجدیدنظر کرده؛ گفتاری بر مبحث اصول حکومت و «نظم میرزاتقی خانی» افزوده؛ سرنوشت امیر را در ارتباط دولت او با عوامل قدرت بسط داده، و داستان سقوط و تباهی امیرکبیر را با تفصیل بیان کرده است. دکتر آدمیت در پیشگفتار چاپ سوم «امیرکبیر و ایران» چنین می‌نویسد:

«با امیرکبیر و ایران تحقیق تاریخ سیاسی اخیر ایران را براساس مدارک اصیل و اسناد دولتی آغاز نهادم. این کتاب سرگذشت نگاری به سنت مورخان ما نیست؛ شخصیت میرزاتقی خان را در سیر تحول تاریخ زمان مورد تحلیل قرار داده‌ام، به جریانهای تاریخ و عوامل سازنده آن جریانها، خاصه به بنیادهای اجتماعی ایران توجه داشته‌ام. کوشش کرده‌ام رابطه امیرکبیر را با اجتماع بدست دهم و اثرش را در تاریخ بازنمایم، او را بشناسم و بشناسانم. آن شیوه نمودار مرحله مترقی تاریخ نگاری است و از بامعنی‌ترین جهات تعقل تاریخی.»

«امیرکبیر و ایران» از نظر موضوع و گسترش مباحث تاریخی، روش تحقیق علمی و چگونگی بهره‌برداری از اسناد و مدارک، و تفکر تاریخی از همان اوان انتشار یک تصنیف بدیع و بی‌همتا شناخته شد؛ و مورد توجه اهل دانش و فکر قرار گرفت. چارلز عیسوی استاد اقتصاد و تدوین کننده

میرزا تقی خان امیرکبیر در چهل و پنج سالگی

«... در زمان صدارت امیر نقاشی شده و اصل آن در خانواده حاجی نظام‌الدوله در تبریز بوده است. و آن

اصیل‌ترین شبیهی است که از او به دست ما رسیده است...»

(نقل از «امیرکبیر و ایران» اثر دکتر فریدون آدمیت، چاپ ششم، ص ۲۷، انتشارات خوارزمی، ۱۳۶۱).

Amir-i Kabir

Mirza Taqi Khan, or Amir-i Kabir, as he came to be known, was one of the few statesmen of stature of the Qajar period. The son of a cook, he rose rapidly in government service thanks to his ability and the protection of the prime minister, Abu al-Qasim Qaim Maqam. Journeys to Russia and Turkey broadened his views and impressed on him the urgency of reform, and the example of such contemporary modernizers as Muhammed Ali of Egypt and Sultan Mahmud II probably acted in the same direction. Having helped to secure the accession of Nasir al-Din to the throne, in 1848, he was rewarded with the premiership. His three-year tenure of office was marked by reforms in many fields: administration, education, language, and economics. In 1851, however, he was dismissed from office and soon after murdered at the command of the shah.

The following account of his attempts to promote the industrial and mining development of Iran is taken from the excellent biography by Feridun Adamiyar. (See also works by Avery, Polak, Binning, Shiel, and Watson, listed in the bibliography.)

Selection 6. Attempts at Development, 1850

[Feridun Adamiyar, *Amir-i Kabir wa Iran* (Tehran, 1314), pp. 218-26]

DEVELOPMENT AND EXPANSION OF INDUSTRY

Amir believed that factories should be established in Iran to produce modern European manufactures; in other words, that the new material means of contemporary European civilization should be made within the country. Hence, he made the encouragement of national industry one of the main issues in his economic plan. Binning, the English author whom we have often mentioned in this book, states, "Mirza Taqi-Khan shows special interest in shutting out of Iran all foreign industrial goods by encouraging national industries. This policy,

arising from short-sightedness, cannot in any way promote the advancement of commerce and civilization."

Binning's statement is at variance with the actual measures taken by Amir, for we see that he was a patron of modern industries in Iran. What induced Binning to make such a statement is that Amir did not wish Iran's imports to include all the new industrial goods and products, and consequently convert our country into a market for the sale of foreign goods and thereby subject it to exploitation. On the contrary, he considered it necessary to make Iran an industrial country and promote commerce and modern civilization. Thus through his efforts many factories were established, namely:

Two sugar refineries were founded in Maidan-i Ark of Sari and Barforush, which

صفحه‌هایی از متن انگلیسی کتاب
چارلز عبوی تحت عنوان
«تاریخ اقتصادی ایران»

«تاریخ اقتصادی ایران از ۱۸۰۰ تا ۱۹۱۴» (دانشگاه شیکاگو، ۱۹۷۱)، متن فصلی از تحقیق «درخشان» امیرکبیر و ایران را درباره: تلاش برای تحول اقتصادی آورده است (این اثر به کوشش دکتر یعقوب آژند به فارسی ترجمه و منتشر شده، ۱۳۶۹، تهران).

دکتر فریدون آدمیت تحصیلات و مطالعات خود را از سال ۱۳۲۴ (که دبیر سفارت ایران در لندن بود) در دانشکده اقتصاد و علوم سیاسی لندن ادامه داد. رشته‌های اصلی‌اش تاریخ و فلسفه سیاسی بود. در آن زمان چارلز ویستر استاد تاریخ سیاسی، و هرلد لسکی استاد فلسفه سیاسی بودند. آدمیت در ۱۳۲۸ به درجه دکتری P.H.D نائل شد. پروفیسور چارلز ویستر استاد تاریخ و رئیس آکادمی انگلستان که دکتر آدمیت رساله‌اش را زیر نظر وی به پایان رسانده، در گزارش دانشگاهی او می‌نویسد:

دکتر آدمیت در کار تحقیق خود «مهارت فنی و همچنین بصیرت و تفکر تاریخی استثنایی ابراز داشته است... یقین دارم که می‌تواند تأثیر بزرگی در ترقی تحقیقات تاریخی ایران داشته باشد، و انتظار دارم آثار بسیار مهمی بوجود آورد.» (۱۶ دسامبر ۱۹۴۹).

دو اثر بعدی آدمیت به‌طور انحصار در تاریخ دیپلماسی ایران (به‌علاوه بخشی در حقوق بین‌الملل عمومی) است، بدین قرار:

1- Bahrein Islands: A Legal and Diplomatic Study of the British-Iranian

Controversy.

کتابخانه ملی ایران
دفتر کتابخانه ملی
تهران

امیر کبیر ایران

در ترقی تاریخ سیاسی ایران

مجله آملی مصره مصره

مجله

فرزین آوینت

قسمت اول

۱۳۲۳

تهران

۱۳۲۳

پانزدهم

نویسنده امیر کبیر و ایران وقتی که جوان بود. جلد اول از چاپ اول امیر کبیر و ایران - ۱۳۲۳

2- The Diplomatic Relations of Persia with Britain, Turkey, and Russia, 1815-1830.

اثر اول تکثیر شده است. اثر دوم: «تحقیق دیپلماتیک و حقوقی در اختلاف ایران و انگلستان درباره جزایر بحرین» در آمریکا منتشر شد (نیویورک، ۱۹۵۵). نویسنده در آن زمان نماینده ایران در سازمان ملل متحد بود. این اثر تنها تحقیق معتبری است که در این موضوع تاکنون بر پایه اسناد رسمی و در انطباق حقوق بین‌المللی، انتشار یافته. درباره این کتاب مقالات متعددی در مجلات حقوق بین‌المللی (در انگلیس و آمریکا) نوشته شده است.

پس از آن، سلسله آثارش را در تاریخ اندیشه‌های اجتماعی و سیاسی ایران در سده گذشته تا نهضت ملی مشروطیت نوشت. او مبتکر تاریخ فکر است. به حقیقت هر چه نوشته نوآوری است، از ویژگی‌های آثار دکتر آدمیت تفکر تاریخی است که همه‌جا بدان شاخص است؛ و در واقع از دانش او در سیر فلسفه تاریخ سرچشمه می‌گیرد، رشته‌ای که بدان دلستگی عقلی دارد. او در تحلیل حوادث سیاسی، فلسفه سیاسی و تاریخ سیاسی را بهم می‌آمیزد. ویژگی نگارش او نثر خاص اوست به نثری شیوا و استوار، عاری از تکلف و مترادفات بی‌معنی؛ کمال آنرا در کتاب «اندیشه ترقی» و «حکومت قانون» و چند اثر دیگر او می‌یابیم.

Bahrein Islands

*A Legal and Diplomatic Study
of the British-Iranian Controversy*

BY
FEREYDOUN ADAMIYAT, Ph.D.

FREDERICK A. PRAEGER, INC.
Publishers
NEW YORK

تألیف: دکتر فریدون آدمیت

روی جلد چاپ دوم «امیرکبیر و ایران» - ۱۳۳۴ روی جلد: تحقیق دیپلماتیک و حقوقی در اختلاف...

۱۹۶

بدیهی است هر مورخ و متفکری نگرش خاص خودش را دارد، و آثار او از زاویه‌های گوناگون درخور بحث و انتقاد است. این نوشته کوتاه را با بیان یکی از پژوهشگران همزمان به پایان می‌بریم. او در رساله تحقیقی ارزشمند خود می‌نویسد:

«... آدمیت از میان همه رویدادهای خرد و کلان تاریخی، به تاریخ فکر اهمیت درجه اول می‌دهد، فکری را در خور اعتنا می‌داند که مبنی بر خرد باشد و از این جهت با دکارت فیلسوف فرانسوی و... قابل مقایسه است.»
(نقل از «جریانهای اصلی تاریخنگاری در دوره بهلوی» تألیف سیمین فصیحی، مشهد، ۱۳۷۲، نشر نوند)

اما نقد و بررسی مجموعه آثار دکتر آدمیت و مقام او در تحول تاریخ‌نگاری جدید ما در حوصله و مجال این مقاله نیست و یک کتاب را می‌طلبد.

